

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍԱՐԿԱՎԱԿ ԱԶԻԶՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԻՆՎԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՅՈՑ ՍՅՈՒՈՒՆԻ ՍԱՍԻՆ¹

Հայոց եկեղեցական ավանդության համաձայն՝ Հայոց մյուռոնը սերում է այն յուզից, որը պատրաստել էր Մովսես մարգարեն²: Այս մասին կարդում ենք Մաշտոցյան Մատենադարանի հ. 2547 ձեռագրում³, ուր ասվում է՝ Աստծու պատվերով Մովսես մարգարեի պատրաստած յուզն իսրայելացիներն իրենց հետ Ավետյաց երկիր բերեցին եւ երբ կառուցեցին Երուսաղեմի տաճարը, պահեցին այնտեղ մինչեւ Զաքարիայի քահանայապետությանը. «...եւ յորժամ եկին որդիքն Իսրայելի յերկիրն Աւետեաց եւ բնակեցան յԵրուսաղեմ, զիւղն զայն զհետ ունէին եւ յորժամ շինեցաւ տաճարն անդ եղին զիւղն աստուածային ի Սրբութիւն Սրբութեանցն եւ անդ էր մեծ ի ծնունդն Յովհաննու կամ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի...»⁴: Զաքարիայի սպանությունից հետո (Մատթ. ԻԳ. 35) նրա կինը՝ Եղիսաբե-

^{1*} Ստացվել է 15.03.2023, գրախոսվել է 20.03.2023: Էլ. հասցե՝ aramayis.sarkavag@mail.ru:

² Հին Կտակարանի Ելից գրքում Աստված Մովսես մարգարեին պատվիրում է օծության յուզ պատրաստել եւ տալիս է նաեւ բաղադրությունը. «Եւ դու ա՛ն քեզ խունկս անուշունս. ծաղիկ ընտիր զմըռնենեաց հինգ հարիւր սիկղ. եւ կինամոմոն զանոյշ զկէս այնորիկ երկերիւր եւ յիսուն. եւ զխունկեղէզն զանոյշ երկերիւր եւ յիսուն: եւ հիրիկ հինգ հարիւր սիկղ ըստ սրբութեանն. եւ եւղ ձիթենեաց հիմենեաւ միով: Եւ արասցես զայն եւղ յօծումն սրբութեան. եւղ եփեալ ըստ արուեստի իւղագործաց, եւղ յօծումն սրբութեան լինիցի» (Ելք Լ. 22–25):

³ Ձեռագիրը գրվել է 1705) թ. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում. «ձեռամբ յոգնամեղ եւ թշուառ յոգոյ Դաւթի»: Տէն «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Ը., Երեւան, 2013, սլ. 455–456:

⁴ Յաղագս պատմութեան սուրբ եւ աստուածային իւղոյն, զոր գտեալ սրբոյ հարցն յարեւելյ յաղուանի գիրս եւ թարգմանեցին ի հայ գիր: Այլեւ մարմնոյ սուրբ Կարապետին եւս կարճաբոստ, ՄՄ ձեռ. 2547, թերթ 168բ–169ա (հմտ. Վ. ԴԵՐԻԿՅԱՆ, Սրբալույս մյուռոնը հայ մատենագրության մեջ (V–XIX դդ.) Ս. Էջմիածին, 2021, էջ 242):

թը, այս յուզն իր հետ վերցնելով, «փախաւ ի լեառն»⁵ փրկելու նորածին Հովհաննեսին, քանի որ Հերովդեսը հրամայել էր կոտորել մինչեւ երկու տարեկան բոլոր մանուկներին: Եղիսաբեթին սպանում են Հերովդեսի զինվորները, սակայն կարողանում է փրկել մանկանը: Այնուհետեւ «կիմ ոմն պոռնիկ յափշտակեալ զիւզն աստուածային», որով հետո Բեթանիա-յում՝ բորոտ Սիմոնի տանը, օծում է Հիսուս Քրիստոսին (Մատթ. ԻԶ. 6—13, հմմտ. Մրկ. ԺԴ. 3—9)⁶: Եւ երբ Թադեոս առաքյալը գալիս է Հայոց աշխարհ քարոզելու, իր հետ բերում է այս յուզը: Հայոց Սանատրուկ Թագավորի մոտ՝ Արտազ գնալիս, Տարոնով անցնելիս, Թադեոս առաքյալը եղրդենու⁷ տակ պահում է յուզով լի սրվակն ու աստվածամուխ Ս. Գեղարդը⁸. «...եւ գայ [Թադեոս] առ Սանատրուկ առ ստորոտով լերինն Տիւրոսի եւ գտանէ վայելուչ տեղ մի հարաւային կողմանէ եւ էր անդ ծառ մի եղերդրտի եւ եդ անդ զիւզն աստուածային հրամանաւ Սուրբ Հոգւոյն եւ աղօթիւք հարեալ զգեղարդն բղխեցոյց ի տեղւոջէն աղբիւր գեղեցիկ եւ յոյժ յորդ եւ խիստ սառն եւ կայ մինչեւ այսօր ի փառս Աստուծոյ...»⁹: Այնուհետեւ Թադեոս առաքյալը շարունակում է ճանապարհը դեպի Արտազ, որտեղ եւ նահատակվում է: Յուզի սրվակն այդտեղ պահված է մնում մինչեւ Հայոց դարձը: Երբ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Կեսարիայից վերադառնում է Հայաստան, Տարոն աշխարհում հիմնում է Մշո Ս. Կարապետ վանքը, ինչպես նաեւ ամփոփում է Ս. Հովհաննես Մկրտչի ու Ս. Աթանազիների մասունքները¹⁰: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը տեսնում է մի լույս, որը կամա-

⁵ ՄՄ ձեռ. 2547, Թերթ 169ա (հմմտ. Վ. ԴԵԻՐԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ. էջ 243):

⁶ ՄՄ ձեռ. 2547, Թերթ 169բ (հմմտ. Վ. ԴԵԻՐԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ. էջ 243):

⁷ Ավանդության համաձայն այս ծառը տնկել է մի արծիվ եւ այն ամբողջ տարին կանաչ է ու տերեւալից: Տե՛ս ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ, Տարօն-Տուրուբերանի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 95:

⁸ Ս. Գեղարդն այն նիզակի սայրն է, որով հռոմեացի զինվորը խոցեց խաչին գամված Հիսուս Քրիստոսին: Հստ եկեղեցական ավանդության՝ Գեղարդն առաջին դարում Հայոց աշխարհ է բերել Քրիստոսի տասներկու առաքյալներից Ս. Թադեոսը: Այդ սուրբ մասունքը դարեր շարունակ պահվել է պատմական Հայաստանի տարբեր վանքերում: ԺԳ. դարում Գեղարդը Պոռչյան իշխանական տան սեփականությունն էր: Երկար ժամանակ այն պահպանվում էր Այրիվանքում կամ Գեղարդավանքում: ԺԸ. դարի երկրորդ կեսին Ս. Գեղարդը բերվել է Մայր Աթոռ եւ մինչեւ օրս պահվում է համայն հայության հոգեւոր կենտրոնում: Տե՛ս ՄԱՆԻԱ ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Սրբալույս միւռոնի օրհնութեանը վերաբերող սրբազան առարկաներ, էջմիածին, 1990, էջ 35—41:

⁹ ՄՄ ձեռ. 2547, Թերթ 171ա (հմմտ. Վ. ԴԵԻՐԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ. էջ 244):

¹⁰ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հիմնած վանքը կոչվում է նաեւ «Սուրբ Շիշ իւզոյ վանք», քանի որ ավանդության համաձայն՝ Բարդուղիմեոս եւ Թադեոս առաքյալներն իրենց հետ Հայաստան են բերել եւ եղրդի կամ եղրդուտի ծառի արմատի մոտ են պահել փյունիկյան

րաձեւ իջնում է այնտեղ, որտեղ եղրդենու տակ ամփոփված էր յուզն ու Ս. Գեղարդը. «Իսկ խնամարկութիւն Աստուծոյ յայտնեաց Սրբոյն Գրիգորի եւ նկատեալ տեսանէր հարաւոյ կողմ[ա]նէն, զի լոյս կայր առ ստորոտովն Տիրոսի լերինն: Զի լոյս կամարաձեւ իջանէր ի լերինն անդադար ի բազում աւուրս: Եւ յարուցեալ առնու ընդ ինքեան զսիւնքն եկեղեցւոյ զԱնտոն եւ Կրօնիդէս, փութով հասանէ ի տեղին եւ գտանէ զիւզն աստուածային եւ մեծաւ ուրախութեամբ փառս մատուցանէր Պարգետոյին»¹¹:

Ըստ այս վկայութեան՝ Հայոց մյուռոնն իր մեջ կրում է Մովսէս մարգարեի օրհնած օծութեան յուզը, որը, շնորհիվ Թադեոս առաքյալի, բերվեց Հայոց աշխարհ, եւ դրանից շուրջ երեք դար հետո մեր հավատքի հայր Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը գտավ եւ այն խառնեց իր օրհնած մյուռոնին. «...Սուրբն Գրիգոր առնու ընդ իւր աստուածային սուրբ իւզն եւ բերեալ ի Սուրբ Աթոռն իւր ի լուսատրութիւն ազգիս հայոց: Եւ իւզն այն աստուածային ոչ պակասի եւ ոչ թերանայ մինչեւ ցայսօր վասն զի Հոգին Սուրբ է ի նմա եւ ուր հաւատով կան առաջի սուրբ իւղոյն առնուն զխնդրելին իւրեան[ց]...»¹²: Մեր այսօրվա մյուռոնի մեջ առկա է հնագույն մովսիսական մյուռոնի մի մասը, ինչը տրված չէ աշխարհում ոչ մի եկեղեցու¹³:

Մովսէս մարգարեի կողմից պատրաստած յուզի՝ Թադեոս առաքյալի կողմից Հայաստան բերվելու մասին հիշատակություն կա նաեւ Եղրդուտի վանքի կոնդակում, որը թվագրվում է ԺԵ. դարով¹⁴: Կոնդակում, որը վերագրվում է Գրիգոր Ժ. Զալալբեկյանց հայրապետին (1443—1465), սկզբում համառոտ ներկայացվում է Եղրդուտի վանքի պատմությունը

ձեռագործ կանաչագույն շիշը, որի մեջ էր այն յուզը, որով օծել էր Մովսէսը մարգարեներին, Սամվելը՝ Դավթին, Մագդաղենացին՝ Քրիստոսին եւ Քրիստոսը՝ առաքյալներին: Վանքը կոչվում է նաեւ Եղրդուտի վանք, քանի որ վերոնշյալ յուզը եւ նրա հետ եղած մյուս սրբությունները՝ Կենաց փայտից մասունքը, Մարիամ Մագդաղենացու ճկույթը, Հովսեփ Աստվածահոր աջը եւ Հովսեփ Արիմաթացու բազուկը, առաքյալները Եղրդուտի ծառի տակ էին պահել: Տէս Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Տարօն-Տուրուբերան վանքերը, էջ 94—95:

Վենետիկի Մխիթարյան հայրերից հայր Ներսէս Սարգիսյանը, ԺԹ. դարի առաջին կեսին ճանապարհորդելով Հայաստանում, եղել է նաեւ Եղրդենու վանքում եւ իր «Տեղագրութիւնք ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս» աշխատության մեջ գրում է. «Առ որմովք մենաստանին արտաքոյ է մատուռն փոքրիկ եւ առ նմա ծառ Եղրդուտի, յորոյ անուն կոչի երբեմն եւ մենաստան ի հիշատակարանս գրոց՝ Եղրդուտի վանք»: Տէս Հ. ՆԵՐՍԻՍԻ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Տեղագրութիւնք ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս, Վենետիկ, 1864, էջ 236:

¹¹ ՄՄ ձեռ. 2547, Թերթ 172ա (հմմտ. Վ. ԴԵՐԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ. էջ 244):

¹² ՄՄ ձեռ. 2547, Թերթ 172ա-172բ (հմմտ. Վ. ԴԵՐԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ. էջ 244—245):

¹³ Տէս ՊԱՐԳԵՒ ԱՐՔ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Հայերը եւ վախճանաբանությունը, Երեւան, 2014, էջ 9:

¹⁴ Տէս Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Տարօն-Տուրուբերանի վանքերը, էջ 116:

եւ թվարկվում անտեղ պահվող սրբությունները, ապա խոսվում է այն մասին, որ Թադեոս առաքյալի կողմից բերված յուզը Մովսէս մարգարեի պատրաստած յուզն է. «Նախ ի սուրբ Շիշ իւղոյս, զոր Մովսէս օրհնեաց եւ օծեաց զմարգարէսն եւ զհաւանայս եւ զթագաւորսն: Եւ Սամուէլ մարգարէն օծ զԴաւիթ եւ զայլ մարգարէսն: Եւ կինն պոռնիկ եհեղ ի վերայ գլխոյն Քրիստոսի եւ Յիսուս յետ խաչելութեան օրհնեաց եւ ետ յառաքեալսն եւ սուրբն Թադէոս բերեալ եղ աստ. ընդ նմին եւ զԱրծուաբեր սուրբ Նշանն, որ է [ի] կենաց փայտէն»¹⁵:

Թադեոս առաքյալի՝ Հայոց աշխարհ օծության յուզը բերելու մասին վկայություն կա «Գիրք թղթոց» դավանաբանական ժողովածուում՝ Վանական Վարդապետի անունով հայտնի թղթում՝ «Վանական Վարդապետի ասացեալ բան հավատալի ազգիս մերում» վերտառությամբ¹⁶: Վանական Վարդապետը գրում է, որ երբ Թադեոս առաքյալին վիճակվում է քարոզելու Հայոց աշխարհում, իր հետ բերում է Հիսուս Քրիստոսի կողմից օրհնված օծության յուզն ու աստվածամուկ Սուրբ Գեղարդը. «...ի վիճակել նմա յերկիրս Հայոց, տրտմեցաւ եւ ասաց. Երկիրն ցուրտ է եւ մարդիկքն բրտաբարք: Եւ ասացին, Մի՛ ընդդիմանար Հոգւոյն. եւ ետուն նմա զեղն աւծման՝ զոր Քրիստոս էր արհնել՝ աւգնական, եւ զգեղարդն եւ յայլ ազգ չկայ այս պարծանքս՝ մեր մեռոնս հանապազ եւ միշտ զնոյն շնորհ ունի»¹⁷:

Սուրբ մյուռոնը, Գրիգոր Լուսավորչից սկսած, սերնդեսերունդ եկել ու հասել է մեզ: Երբ նոր մյուռոն է օրհնվում, հին մյուռոնը միշտ խառնվում է նորին, եւ այսպես Ս. Գրիգոր Լուսավորչի օրհնած մյուռոնի իսկությունից մի մասնիկ շարունակաբար փոխանցվում է Հայոց Եկեղեցու ներկա մյուռոնին: Այս մասին վկայում է Անանիա Սանահնեցու երկերից մեկը. «...յորժամ արհնեմք զմիւտոնն, զհին մեռոնն ի նորն խառնեմք եւ այնպէս արհնեմք, սկսեալ ի սրբոյն Գրիգորէ եւ ի սրբոյն Սահակայ մինչեւ ցայսաւր նոյն միւտոնն կատարի եւ զայ մինչեւ ցայժմ, ընդունելով միշտ զընորհս Հոգւոյն Սրբոյ...»¹⁸: Ըստ Մաղաքիա արք. Օրմանյանի՝ Մյուռոն օրհնության ժամանակ «սովորութիւն է նաեւ մէկ երկու լիտր հին միւտոն

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 109:

¹⁶ «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 533—535:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 533:

¹⁸ ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՅԻ, Աստվածաբանական երկեր, աշխ. Հ. Քյոսեյանի, էջմիածին, 2000, էջ 302:

խառնել նոր պատրաստուած միտոնին, որպէսզի սոյն կերպով միշտ հինը նորին կապուած մնայ: Ժողովրդական ասանդութիւն է, թէ այս խառնուրդի շարունակութեամբ այժմեան միտոնը կը կցուի Յիսուսէ օրհնուած ձեթին հետ, զոր առաքեալներ Հայաստան բերին իրենց հետ....»¹⁹:

Հայոց մյուռոնի մասին պահպանուել են մատենագրական բազմաթիւ հիշատակութիւններ, որոնցում բազմիցս նկարագրուած է մյուռոնի հրաշագործ գորութիւնը: Մեզ հասած պատմական վկայութիւնների համաձայն Հայոց եկեղեցում մյուռոնի գործածութիւնը սկսւում է Դ. դարից: Առաջին վկայութիւնը մեզ հաղորդում է Ագաթանգեղոսը՝ գրելով. «Եւ իբրեւ իջանէին մարդիկն ամենայն եւ թագաւորն ի մկրտութիւն անդր, ի ջուրսն Եփրատ գետոյն՝ նշան սփանչելի երեւեալ յԱստուծոյ. զի գետոյ առեալ ջուր՝ գետոյն՝ անդէն դարձան ընդ կրուկն: Եւ լոյս սաստիկ երեւեալ ի նմանութիւն սեան լուսաւորի՝ եւ եկաց ի վերայ ջուրց գետոյն, եւ ի վերայ նորա նմանութիւն տէրունական խաչին. եւ այնչափ ծագեաց լոյսն, մինչեւ արգելոյր զհաւաքայթս արեգականն եւ նուաղեցուցանէր: Եւ իւղ օծութեան, զոր արկանէր Գրիգորիոս ի վերայ մարդկանն՝ շրջան առեալ ի մէջ գետոյն ջուրջ զմարդկան խաղայր»²⁰: Այստեղ պատմիչը ներկայացնում է մյուռոնի առաջին գործածութիւնը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռամբ:

Մյուռոնի եւ Մյուռոնօրհնութեան մասին հիշատակութիւն կա նաեւ Ժ. դարի պատմիչ Ուխտանեսի «Պատմութիւն Հայոց» երկում: Մովսէս Բ. Եղիվարդեցի հայրապետի (574–604) վախճանվելուց հետո նոր կաթողիկոսի ընտրութիւնը քաղաքական անբարենպաստ կացութեան պատճառով ձգձգվում էր: Սակայն Վրկանաց մարզպան Սմբատ Բագրատունու ջանքերով հնարավորութիւն է ստեղծվում կազմակերպելու կաթողիկոսի ընտրութիւնը: Կաթողիկոս է ընտրվում Աբրահամ Ա. Աղբաթանեցին (607–615): Պատմիչը, հանգամանալից ներկայացնելով կաթողիկոսի ընտրութեան մանրամասները, գրում է նաեւ, որ Մովսէս հայրապետի

¹⁹ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Հայոց եկեղեցին, Երեւան, 1993, էջ 168:

²⁰ Ա. ԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Հայոց պատմութիւն, աշխ. Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի, Երեւան, 1983, էջ 464: Այդ մասին գրում է նաեւ պատմիչ Հովհան Մամիկոնյանն իր «Պատմութիւն Տարօնոյ» երկում. «Եւ առեալ սրբոյն Գրիգորի իջուցանէ զնոսա ի ձորն Այծաւանայ եւ մկրտեաց զնոսա քրիստոսազարդ օծմամբն՝ առնելով հաւատացեալս Սուրբ Երրորդութեանն: Եւ երեւցոյց Տէր լոյս մեծ ի սեան հրեղէնի ի վերայ մկրտելոցն. եւ կացեալ երիս ժամս լուսոյն»: Տէս ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, Երեւան, էջ 105–106: Տէս նաեւ ՈՒԽՏԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Պատմութիւն Հայոց, հատուած առաջին, Վաղարշապատ, 1871, էջ 101: Տէս նաեւ ՀԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՅԻ, Տեղագիր վերին Հայոց, (Մանր ժամանակագրութիւններ XIII–XVIII դդ., հտ. Ա, կազմեց՝ Վ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, Երեւան, 1956, էջ 557:

վախճանումից հետո նոր մյուռոն չէր օրհնվել եւ կաթողիկոսական աթոռի տեղապահ Վրթանես վարդապետը բաշխել էր թեմերին կաթողիկոսարանում եղած մյուռոնը: Իսկ արդեն կաթողիկոսի ընտրությունից հետո, «հայցեալ ի Հայրապետէն իւրեանց՝ օրհնեալ իւր օծութեան, եւ տալ նոցա, այսինքն զՄիտոնն»²¹: Ի պատասխան ժողովականների՝ Աբրահամ կաթողիկոսը օրհնում է մյուռոնը. «Ապա այնուհետեւ մտեալ ի պաշտօն գիշերոյն՝ սաղմոսիւ եւ օրհնութեամբ՝ եւ երգօք հոգեւորօք ըստ խորհրդոյ ատուրն, եւ կարդացմամբք ըստ պատշանի խորհրդոյն հանէին զգիշերն ի գլուխ յաղօթսն Աստուծոյ, եւ զտիւ ողջոյն տփնեալ՝ մինչեւ կատարեցաւ խորհուրդն ամենայն ի փառս Աստուծոյ: Ապա ի միւսում ատուրն բաշխէ Հայրապետն ամենեցուն զիւրն օրհնութեան»²²:

Մյուռոնի մասին հիշատակություն հանդիպում ենք նաեւ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերից մեկում²³: Հեղինակը խոսելով թոնդրակեցիների մասին, որոնք չէին ընդունում մյուռոնով օծումը, գրում է. «...եւ զիւրն սրբազան, որ ի կատարապետողէ անտի բաշխի, խառնեալ իմն արհամարհելով զնա, եւ ծաղր առնելով, կատականս առնեն...»²⁴: Այստեղ ակնհայտորեն տեսնում ենք թոնդրակեցիների արհամարհական վերաբերմունքը մյուռոնի նկատմամբ:

Մյուռոնի հանդեպ նման վերաբերմունքի մասին հիշատակություն կա Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» պատմագրական երկում: Պատմիչը *ԽԸ*:՝ «Վասն Յուրայ բերդին աներելոյն, եւ նզովիցն որ այլ ոչ շինին» գլխում ներկայացնում է 915-ին ցուրաբերդցիների կողմից Տաթևի վանքի ավերումը: Սրանք բազմաթիվ ավերածություններ են կատարում, որոնց մասին հանդիմանական խոսքեր է ասում եւ նկարագրում ողջ եղելությունը. «Եւ յաւուր միում եկեալ ի գիշերի յեղակարծ ժամու, սկսան կողոպտել զեկեղեցին եւ զգործատներն եւ զյարկսն

²¹ ՈՒՆՏԱՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Պատմութիւն Հայոց, հատուած Երկրորդ, Վաղարշապատ, 1871, էջ 67:

²² Նույն տեղում, էջ 68:

²³ Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին թոնդրակցանների կատաղի թշնամին էր: 1048 թ. Կոստանդին Թ. Մոնոմախ կայսրը նրան նշանակում է Վասպուրականի, Տարոնի, Մանազկերտի, Արճեշի, Բերկրիի եւ Միջագետքի գերագույն կառավարիչ: 1051–1054 թթ. ընթացքում հալածանքներ է սկսում թոնդրակեցիների դեմ: Ավելի մանրամասն տես ԵՐԱՆԻ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Միջնադարյան աղանդների ծագման եւ զարգացման պատմությունից, Երևան, 1968, էջ 173–184:

²⁴ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, աշխ. Կ. Կոստանեանցի, Աղէքսանդրապոլ, 1910, էջ 154:

կրօնաւորաց. եւ խնդրէին զեպիսկոպոսն զի սպանցեն, եւ ոչ գտին. ապա զոմանս ի ծերոցն սրով հարին եւ զայլսն փախստական արարին. զոր ինչ գտին ինքեանք՝ առեալ գնացին ի բերդն. տարան եւ արծաթի սափորով զմեռոնն եւ վայրեցին ընդ քարն»²⁵:

Մյուռոնի հրաշագործութեան մասին վկայում է պատմիչ Արիստակէս Լաստիվերցին: Ըստ պատմիչի վկայութեան՝ Պետրոս Ա. Գետադարձ կաթողիկոսը (1019–1058) երբ Տրապիզոն էր գնացել՝ Վասիլ Բ. կայսեր հետ տեսակցելու, Աստվածհայտնութեան տոնին նրանից հրաման է ստանում Զորոհներ կատարելու. «Եւ ի հեղուկ հայրապետին զտէրունական իւղն ի ջուրսն, ցնցուղս լուսոյ նառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն. զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, եւ փառաւորեցին զԱստուած եւ բարձրացաւ եղջիր հաւատոյս մերոյ: Եւ եւս առաւել պատուով մեծարեալ ի թագաւորէն»²⁶: Այս պատմութեան ավելի ընդարձակ նկարագրութիւնն առկա է Կիրակոս Գանձակեցու երկում: Աստածհայտնութեան տոնին «եւ ըստ նախանձուն, զոր ունեին յոյն ընդ հայս, կացուցին զհայրապետն Պետրոս իւրով ժողովրդովն ի վերոյ, եւ ինքեանք ի ներքոյ կողմանէ գետոյն, այսպիսի մտօք, զի թեառակատար համարէին զօրհնութիւնն հայոց, զի ինքեանք ի ներքոյ կալով՝ զօրհնեալն ի հայոց, վերստին օրհնեցեն»²⁷: Հույները նաեւ վարժեցրել էին մի սպիտակ աղաւնու, որ երբ իրենք օրհնեին ջուրը այն, իբրեւ Սուրբ Հոգու նշանակ իջներ ջրի վրա: Սակայն երբ Պետրոս հայրապետը օրհնում է. «դարձաւ ջուր գետոյն ի վեր, եւ լոյս սաստիկ ծագեաց, որ նուաղեցուցանէր զնառագայթս արեգական»²⁸: Երբ վարժեցված աղաւնին իջնում է ջրերի վրա, հանկարծ մի արծիւ, սուրալով ներքեւ, ճանկում է աղաւնուն եւ թռչում: Սրբալույս մյուռոնի հեղմամբ՝ գետը հետ դարձնելու համար է, որ Պետրոս հայրապետը ստանում է «Գետադարձ»՝ գետը ետ դարձնող մականունը²⁹:

²⁵ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼԵԱՆ, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 247:

²⁶ Պատմութիւն Արիստակիսի Լաստիվերցույ, աշխ. Կ. Յուզբաշյանի, Երեւան, 1963, էջ 32:

²⁷ ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆԶԱԿԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Կ. ՄԵԼԻՔ-ՕԶԱՆՋԱՆՅԱՆԻ, Երեւան, 1961, էջ 94: Տէս նաեւ ՂԱԶԱՐ ՃԱՀԿԵՑԻ, Գիրք Աստուածաբանական որ կոչի Դրախտ ցանկալի, Կ. Պոլիս, 1735, էջ 595–596: Տէս նաեւ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ, Պատմութիւն Սեբաստիոյ, աշխ.՝ Բ. Զուգասզյանի, Երեւան, 1974, էջ 33:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 94:

²⁹ Տէս ՄԱՆՎԵԼ ՍՐԿ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Հայ հոգեւորականների պատվանունների եւ մականունների բացատրական բառարան, Ս. էջմիածին, 2018, էջ 29:

Մյուսոսնի մասին հաջորդ մատենագրական հիշատակությունը հաղորդում է Մատթեոս Ուռհայեցին: Բագրատունյաց թագավորության անկումից հետո Մոնոմախ կայսրը ցանկանում էր վերացնել նաեւ Հայոց հայրապետական աթոռը, այդ իսկ պատճառով իր մոտ է կանչում Պետրոս Գետադարձ հայրապետին: Հայրապետը, հասկանալով կայսեր նպատակը, «խորհեցաւ ի միտս իւր եւ ասէ. «Գուցէ այլ ոչ թողուն զիս Հոռոմֆ ելանել յարեւելս», անուանեաց զաթոռ հայրապետութեան իւրոյ զամենագովելին զտէր Խաչիկ: Նոյն օրինակաւ խորհեցաւ եւ յաղագս միւռոնին օրհնեալ ձիթոյն՝ օծմանն հաւատոյ Հայաստանեայց, պահեաց յԱհուր գետն երկաթի ամանօք իբրեւ լիտր չորս հարիւր, վասն զի մի գուցէ անկանիցի ի ձեռս Հոռոմոցն. եւ կայ պահեալ մինչեւ ցայսօր ժամանակի»³⁰:

1441 թ-ին՝ հայրապետական աթոռի հաստատումից եւ Կիրակոս Ա. Վիրապեցի կաթողիկոսի (1441–1443) ընտրությունից հետո, տեղի է ունենում մյուսոսնի հանդիսավոր օրհնություն: Այս մասին Թովմա Մեծփեցին իր «Յիշատակարան»-ում գրում է. «...եւ հասաք ի սուրբ Պենտէկոստն՝ յաւուր գալստեան եւ իջման Հոգւոյն Սրբոյ յառաքեալսն: Եւ մեծահանդէս ժողով արարեալ՝ օրհնեցաք զաստուածագործակ մեռոնն, եւ բաժանեցաք ընդ ամենայն ազգս Թորգոմեան»³¹:

Ժէ. դարի պատմիչ Գրիգոր վրդ. Դարանաղցին իր «Ժամանակագրութիւն» երկում հիշատակություն ունի Մյուսոսնօրհնության մասին: Հստայս վկայության՝ 1605 թ. տեղի է ունեցել Մյուսոսնօրհնություն: Այդ ժամանակ Գրիգոր Դարանաղցին գտնվում էր Սաղմոսավանքում եւ նրան կանչում են մասնակցելու. «մեք էաք յայնմ ժամանակին բնակութեամբ ի լուսազարդ անապատին Սաղմոսավանայ, մեռոնի օրհնել կոչեցին զմեզ ի Սուրբ էջմիածին եւ ելեալ գնացաք ի կոչն»³²: Նաեւ գրում է, որ Մյուսոսնօրհնությանը մասնակցել են չորս վարդապետներ՝ Հովհաննես Վանեցին, Գրիգոր Սաղմոսացին, Կիրակոս վարդապետը եւ ինքը. «նուաստս եւ տրուպս ամենայն վարդապետաց՝ Գրիգորս Կամախեցի», ինչպես նաեւ. «բազմամբոյս եւ աշխարհագումար ժողովովք եպիսկոպոսիք բազմօք, քահանայիք եւ կրօնատրօք եւ անհամբեր ժողովրդօք եւ մեծամեծ իշխանօք ի տան-

³⁰ ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՐՀԱՅԵՑԻ, Ժամանակագրություն, աշխ. Հր. Բարթիկյանի, Երեւան, 1991, էջ 114:

³¹ ԹՈՎՄԱ ՄԵՇՓԵՑԻ, Յիշատակարան, հրատ. պատ. Արարատ քննչ. Պողոսեան, էջմիածին, 2017, էջ 80:

³² Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ ժամանակագրութիւն, Երուսաղէմ, 1915, էջ 52:

կաց՝ ի տեսութիւն վասն սփանչելի եփեցութեան եռացման սուրբ մեռոնին առանց հոյ եւ կայծականց ի վերայ բեմին առաջի սրբոյ զեմարանին, ի վերայ եօթնատակ սփռեալ խալոց»³³: Այնուհետեւ գրում է, որ եղանակը սաստիկ ցուրտ էր, այն աստիճան, որ «կրճտեալ զատամունս մեր ի սաստիկ ցրտասառոյն»³⁴: Եւ երբ լցնում են հին մյուռոնը նորի վրա եւ Լուսավորչի Աշով օրհնում, այդ ժամանակ «ի յեռացման եղեալ եւ գորշին ի վեր եղեալ որպէս զմէզ»³⁵, ապա ինքը մոտեցնում է ցրտից սառած ձեռքերը կաթսային, որպէսզի տաքացնի: Կաթսային է մոտենում նաեւ «տանկաց մեծն, որ Դով Աղասին էր՝ Տաութ աղայ անուն, եկն ի փորձել զսուրբ մեռոնն, մերձեցոյց զձեռն իւր արտաքայ ի կող պղնձին, նա տաքացաւ ձեռն որպէս ի թոնրի եւ յոյժ հիացման եղեալ, ձայնեաց ի լուր ամենեցուն ասելով թէ՝ հաւատացի զոր ինչ լսեալ վասն մեռոնին»³⁶:

Մեկ այլ հիշատակութիւն Մյուռոնօրհնութեան մասին պահպանվել է Առաքել Դավրիժեցու «Պատմութիւն» երկում: Մելքիսեթ կաթողիկոսը³⁷, ինչք եւ արծաթ ձեռք բերելու համար, իր խորհրդակիցների հետ վճռում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Մյուռոնօրհնութիւն կազմակերպել: Եւ որպէսզի տարբեր երկրներից բազմաթիւ մարդիկ հավաքվեն, ասում են, որ Մովսէս վարդապետը պետք է օրհնի մյուռոնը: Սակայն Մովսէս վարդապետն անգամ եպիսկոպոսութեան աստիճան չունէր, այդ պատճառով հրաժարվում է, սակայն նրա աշակերտները, քահանաները եւ ժողովուրդը թախանձում են, որ ստանա եպիսկոպոսական աստիճան: Եւ Մելքիսեթ կաթողիկոսը Ավագ Երկուշաբթի օրը Ս. Անանիա առաքյալի դամբարանում նրան ձեռնադրում է եպիսկոպոս: Դրանից հետո վերադառնում են Էջմիածին «...եւ ամենայն եկեղեցական, եւ աշխարհական եւ յաւագ հինգշաբաթ ատուրն օրհնեցին մեռոն. յետ օրհնութեան մեռոնին վաղվաղակի արձակեցին զժողովն, քանզի ի բազմաց աշխարհաց եկեալք էին ժողովուրդն՝ որոց առեալ զօրհնութիւն

³³ Նույն տեղում, էջ 52–53:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 53:

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ Դավիթ Դ. Վաղարշապատեցի կաթողիկոսը (1590–1629) Մելքիսեթ Գառնեցուն աթոռակից կաթողիկոս է օծում, որպէսզի, ինչպէս Առաքել Դավրիժեցին է ասում, լինի իրեն օգնող, բայց եղավ խանգարիչ եւ հակառակորդ, ձգտելով իշխանութեան մեջ առաջինը լինելու: Պատմիչը հավելում է նաեւ, որ Դավիթ Դ. հայրապետը ստիպված էր նրան ձեռնադրել, քանի որ իշխողներին կաշառել էր: Տէն Հայ Եկեղեցու սուրբ կաթողիկոսները, հրատ. պատ. Արարատ քհնյ. Պօղոսեան, Վաղարշապատ, 2017, էջ 181:

սրբոյ մեռոնին, եւ զէջմիածնի, գնացին ի տեղիս իւրեանց»³⁸: Մյուռոնի մասին եւս մեկ վկայություն կա ի. գլխում: Ըստ Դավրիժեցուն՝ ավանդության համաձայն Հայոց հայրապետը երեք տարին մեկ Մայր Աթոռից նվիրակ է ուղարկում, որը շրջում է համայն ազգի մեջ, մյուռոն է նվիրում եւ ժողովրդի ողորմության տալիքը բերում է Ս. Աթոռ: Փիլիպպոս Ա. Աղբակեցի կաթողիկոսը (1632—1655) Դավրիժեցուն նույն այս խնդրով ուղարկում է մյուռոն նվիրելու: Ամասիայում նա հանդիպում է Ներսես վարդապետին, որը հետագայում օծվում է Սսի կաթողիկոս: Այդ հանդիպման ժամանակ Ներսես վարդապետը հարցնում է Դավրիժեցուն, թե Մյուռոնը որ սրբություններով է օրհնվում: Դավրիժեցին պատասխանում է. «զԱջն սրբոյն Գրիգորի մեռոյ Լուսաուրչին, եւ զԱջն Թադէոսի սրբոյ առաքելոյն, եւ սուրբ նշանն, որ ի կենաց փայտէն, եւ Զգեղարդն, որ մխեցաւ ի կողս Տեառն»³⁹: Ըստ այս վկայության՝ Հայոց մյուռոնն օրհնվել է երեք ավանդական սրբություններից զատ նաեւ Ս. Թադեոս առաքյալի Աջով:

Հայոց մյուռոնի մասին հիշատակություն ունի նաեւ Զաքարիա Ագուլեցին իր «Օրագրություն» աշխատության մեջ: Ըստ Զաքարիա Ագուլեցու՝ 1665 թ. Երուսաղեմի միաբան Եղիազարը⁴⁰, ցանկանալով մյուռոնի օրհնությունը Երուսաղեմում կազակերպել, գնում է Ստամբուլ՝ սուլթան Մահմադի մոտ, եւ փորձում խոչընդոտել Սուրբ էջմիածնից նվիրակների մուտքը Օսմանյան կայսրություն. «...թվին ՌժԺԴ. Երուսաղէմայ Եղիազար ոմն վարդապետ դուրս եկաւ, եկաւ Ըստամբուլ, Սուլթան Մահմադ թագաւորէն ամբր հանեց, թէ էջմիածնայ թէ մէռոն, թէ նուիրակ, թէ սեւայգլուխ չի գան Ալի-Օսմանայ երկիրն...»⁴¹: Շնորհիվ Հակոբ Դ. Զուղայեցու (1655—1680)՝ Եղիազար վարդապետի ծրագիրը իրականություն չի դառնում. «...այս պատճառէս էջմիածնայ առաջնորդ Յակոբ կաթողիկոսն գնաց Ըստամբուլ, անգաւ Սուլթան Մահմադ թագաւորն. յին գիր կէր թագաւորաց, նշանց ետուր, ղաբուլ արաւ, թէ ինչպէս առաջ կէր, այնպէս լինի»⁴²:

³⁸ Ա.ՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՅԻ, Գիրք պատմութեանց, աշխ. ի. Խանլարյանի, Երեւան, 1990, էջ 246—247:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 327:

⁴⁰ 1681 թ. վերոհիշյալ Եղիազար վարդապետը դառնում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս (Եղիազար Ա. Այնթափցի 1681—1691):

⁴¹ Զաքարիա Ագուլեցու Օրագրությունը, Երեւան, 1938, էջ 66:

⁴² Նույն տեղում:

Հայոց Մյուռոնի մասին մատենագրական տեղեկություն է պահպանվել նաեւ Աբրահամ Գ. Կրետացի հայրապետի (1734—1737) «Պատմագրութիւն անցիցն իւրոյ եւ Նատր-Շահին պարսից» երկում: Ականատեսի աչքերով հեղինակը ներկայացնում է Սուրբ Ծննդյան տոնին Ջրօրհնեքի արարողությունը, որը կատարվում է. «յեզրն Երասխայ... հեղաք զսուրբ մեռոնն ի ջուրն»⁴³: Պատմիչի հաղորդմամբ՝ Ջրօրհնյաց կարգը կատարվում է բազմուսթյան ներկայությամբ: Արարողությանը ներկա էին «...Երեւանայ Քալանթար Մէլիքշանն, Մէլիք Յակոբշանն, եւ Մէլիք Մկրտումն: Տուգախու Մէլիք էկէնն... այլ եւ Երեւանայ, եւ Արարատեան Քատխուտայքն, եւ Բանակեալ Հայքն, եւ Երեւանայ աղաներն, եւ այսնէրն. Շէխ-իսլամն, Ղազին եւ Խանին Իզպաշիքն՝ աւելի քան զԳՃ. մարդ՝ հայ եւ թուրք»⁴⁴: Վերջում հեղինակը ներկայացնում է պարսիկների վերաբերմունքը դեպի Հայոց Սրբալույս մյուռոնը. «...զի պարսիկքն առնէին ի մեռոնախառն ջրոյն, եւ օծանէին զերեսս իւրեանց»⁴⁵:

Պատմական սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրությամբ փորձեցինք ներկայացնել Հայոց Եկեղեցում կիրառվող մյուռոնի ծագմանն առնչվող ավանդությունները, ինչպես նաեւ ի մի բերել հայ մատենագրության մեջ պահպանված գրեթե բոլոր կարեւորագույն հիշատակությունները՝ ցույց տալու մյուռոնի բժշկող եւ մաքրագործող զորությունը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Մյուռոն, Ջրօրհնեաց կարգ, միւռոնախառն ջուր, նուիրակ, Չաքարիա Ագուլեցի, Օրագրութիւն, Աբրահամ Կրետացի, Հակոբ Ջուղայեցի:

РЕЗЮМЕ

Изучая исторические источники, мы попытались представить предания о происхождении мюрона (мира) в армянской среде, а также библиографические

⁴³ Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյ Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նատր-Շահին Պարսից, Վաղարշապատ, 1870, էջ 31:

⁴⁴ Նույն տեղում:

⁴⁵ Նույն տեղում:

справки о его благословении и употреблении (IV—XVIII вв.). Согласно историческим источникам, в Армянском мюрене содержится часть освященного пророком Моисеем елея для помазания, что придает ему большую силу. В библиографических упоминаниях в основном говорится о чудодейственной силе Армянского мюрона, но случалось также, что было неуважительное отношение к мюрону, в частности у тондракийцев и павликиан.

SUMMARY

By studying the historical sources, we have tried to present the traditions about the origin of the Holy Myron in the Armenian reality, as well as the bibliographic references regarding the use and blessing ceremonies of the Holy Myron (4th—18th centuries). According to historical sources, the Armenian Holy Myron contains a part of the anointing oil blessed by Prophet Moses, which gives it greater power. The bibliographic references about the Holy Myron mainly talk about the miraculous power of the Armenian Holy Myron, but there were also cases of a contemptuous attitude towards it, in particular, by the Tondrakians and Paulicians.

